

CUMHURİYET KAVRAMININ GEÇ OSMANLI DÜŞÜNÇESİNE GİRİŞİ

Ufuk ÖZCAN*

ÖZET: Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulmasına yol açan siyasi ve entelektüel gelişmelerin kökenlerini geç Osmanlı toplumunda aramak doğru olacaktır. Yeni Osmanlıların ve onların ardılı Jön Türklerin Tanzimat’tan Meşrutiyet’e geçişte siyasi düşünce üzerinde birikimsel bir etkisi olmuştur. Çıkardıkları gazete ve dergilerde anayasa, millet, millî irade, vatan, hürriyet konularını işleyen bu aydınlar Türkiye’nin modernleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Cumhuriyet düşüncesinin köklerini toplumda aramak beyhude bir çabadır. Bu düşünce eğitilmiş, elit bir zümre tarafından kamuoyunun gündemine sokulmuştur. Cumhuriyet’in fikren savunulmasında ve fiilen inşa edilmesinde toplumsal güçlerin konumu belirsizdir. Cumhuriyet kavramı ilk defa Tanzimat’la birlikte siyasi gündeme girmiş, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından yüzeysel bir biçimde işlenmiştir. Cumhuriyet’in temelleri Millî Mücadele yıllarında atılmış, 29 Ekim 1923’te de Yeni Türkiye’nin rejimi olarak benimsenmiştir. Geç Osmanlı döneminde Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları cumhuriyet, halk, egemenlik gibi kavramlar ve nüansları hakkında nasıl bir tasavvura sahipti? Bu makale bu temel soruya Şinasi, Namık Kemal, Abdullah Cevdet, Ali Suavi gibi aydınları merkeze alarak odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşveret, Hürriyet, Mutlak Monarşi, Anayasa, Meşrutiyet, Cumhuriyet .

The Introduction of the Concept of Republic into the Late Ottoman Thought

ABSTRACT: It would be accurate to trace the roots of the political and intellectual developments leading to the establishment of the Republic in Turkey to the late Ottoman society. The New Ottomans and their successors, the Young Turks, exerted a cumulative influence on political thought during the transition from the Tanzimat to Constitutional Monarchy. These intellectuals, who explored themes such as the constitution, nation, national will, homeland, and freedom in their newspapers and magazines, played a significant role in the modernization of Turkey. Seeking the origins of republican thought in society is a futile effort; this concept was introduced to the public agenda by an educated, elite group. The role of social forces in the intellectual advocacy and practical construction of the republic is ambiguous. The concept of the republic first entered the political discourse with the Tanzimat period. This concept was superficially addressed by the New Ottomans and the Young Turks. The foundations of the republic were laid during the years of the Turkish National Struggle for Independence. On October 29, 1923, the Republic was adopted as the regime of the New Turkey. What were the perceptions and nuances of Tanzimat and Constitutional Monarchy intellectuals regarding concepts such as the Republic, people, and sovereignty during the late Ottoman period? This article focuses on this fundamental question, centering on intellectuals like Şinasi, Namık Kemal, Abdullah Cevdet and Ali Suavi.

Keywords: Consultation, Freedom, Absolute Monarchy, Constitution, Constitutional Monarchy, Republic.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, ufukozcan@hotmail.com, ORCID:0000-0002-8165-1037.

Modern anlamıyla Cumhuriyet kavramı Osmanlı siyasi düşüncesinde ilk kez Tanzimat döneminde Yeni Osmanlı hareketinin mensuplarının yazılarında belirmeye başlamıştır. Kavramın tarihi antik Yunan ve Roma'ya kadar geri gider, Rönesans'tan geçerek Fransız Devrimi sırasında I. Cumhuriyet'in kurulup öncelikle Avrupa'da, sonra da dünyanın birçok ülkesinde benimsenen bir yönetim modeli olmasıyla somutlaşır. Cumhuriyet kavramıyla birlikte onunla ilişkili diğer Batılı siyasi terim ve kavramlar üzerine ilk metinlerin modernleşme eğilimlerinin güç kazandığı Tanzimat döneminde görülmeye başlanması rastlantı eseri değildir. Bu terim ve kavramlar öncelikle Fransızca literatürden aktarılmıştır. Bunların Osmanlı Türkçesinde tam bir karşılığı olmadığı için Arapça köklü kelimelerden yeni terim ve kavramlar üretilmeye başlanmıştır. Fransızca La Republique veya Latince Res Publica terimlerinin Osmanlı karşılığı Arapça c-m kökünden kolayca bulunmuştur. Cuma, cami, içtima, cemaat, cemiyet vb. terimlerinin de ortak kökünde yer alan c-m'den "cumhur" terimi türetilmiştir. Cumhuriyet terimi, Arapçada halk, ahali, geniş topluluk anlamındaki "cumhur"dan türetilmiştir. Buna karşılık Osmanlı yazınında ve siyasi tecrübesinde daha önceki çağlarda karşılığı olmayan demokrasi, parlamento, constitution, anayasa, millî irade, millî egemenlik, yurttaş gibi kavramların karşılığı olarak çeşitli siyasi terimler icat edilmeye başlanmıştır: Meşveret, meşrutiyet, uhuvvet, hürriyet, irade-i milliye, vatan, kanun-u esasiye vb. Cumhuriyet halkın malını, güvenliğini, bir dereceye kadar yönetime katılımını, kısacası kamu çıkarını gözeten, genel iradeye dayalı bir yönetim şekli anlamında kullanılır. Devlet ya da hükümet başkanının anayasayla çerçevesi çizilmiş yetkilerle halk tarafından belirli bir süre için seçildiği bir yönetim biçimini ifade eder. Cumhuriyet, toplumsal anlamda kamusal yarara ve -tebaa statüsünde yaşamaya karşıt olarak- yurttaşlık ilkesine dayalı bir yönetim anlayışıdır ve kolektif tasavvurda egemenliğin halka ait olduğu bir politik sistem olarak inşa edilmiştir. Anayasasız bir cumhuriyet söz konusu olamaz; bununla birlikte her anayasal yönetim de cumhuriyet değildir. Anayasal monarşiler de vardır. Her ne kadar lafız olarak "halk" kavramıyla bir şekilde bağlantılı olsalar da cumhuriyet ile demokrasi kavramları da eş değerde değildir. Geçmişte ve bugün dünyada "cumhuriyet", "halk cumhuriyeti", "federal cumhuriyet", "demokratik halk cumhuriyeti", "sosyalist cumhuriyet", "sosyalist halk cemahiriyesi" (Libya vb.), "İslam cumhuriyeti" gibi sıfatları taşıyıp da gerçekte diktatörlük veya bir tür otokratik rejim olarak tezahür eden birçok ülke bulunmaktadır. Buna karşılık sıfatı monarşi olup da rejimi demokrasi olan bazı ülkeler de vardır. Geç Osmanlı döneminde Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları cumhuriyet, halk, egemenlik gibi kavramlar ve nüansları hakkında nasıl bir tasavvura sahipti? Bu makale bu temel soruya odaklanmaktadır.

Modern anlamda ilk cumhuriyet örneği Fransa'da, 1789 Fransız Devrimi'nin sınırlı bir döneminde, monarşik rejimin devrilerek kamusal iradeye dayalı bir rejimin kurulduğu 1792-1804 yılları arasında uygulanmıştır. Bu büyük tarihsel dönüşüm karşısında Osmanlı sarayının tepkisiz kalması beklenemezdi. Avrupa'da meydana gelen gelişmeler devlet yönetimini değişime zorladı. Osmanlı modernleşmesi ilk önce merkezden ve ordudan başladı. Öncelikle saray olmak üzere devletlü sınıf bu hareketin öncüsü oldular. Modernleşme girişimleri merkezden geldi. Özellikle Tanzimat'la beraber devletin merkezî otoritesinde saray dışında yeni bir yönetici elit yükselmeye başladı. Batılı tarzda eğitim almış, Batı'yı tanıyan bu yeni yönetici zümre Osmanlı geleneksel elitinin karşısına çıkarak yeni bir askerî, siyasi, idari ve hukuki yapı tasarımını geliştirdi. Bu dönemde Batı'yla kurulan yoğun siyasi ve iktisadi ilişkilerin de sonucunda bu yeni asker-sivil elit geleneksel elitin yerini almaya başladı.¹ Ulema sınıfının yanında münevver sınıfın doğuşu bu koşullarda gerçekleşti. Modernleşme hareketinin bizzat yönetenler tarafından başlatılması, toplumun bu konuda ciddi bir talebinin bulunmaması, yeniliklerin yalnızca devlet

¹ Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 8 (2005): s. 32.

yönetimiyle sınırlı kaldığı anlamına gelmemelidir. Her ne kadar birincil amaç orduda ve devlet yönetiminde bir değişim ve yenilik olsa da değişimi zorlayan faktörler modernleşmenin zamanla toplumsal alana da sirayet etmesini beraberinde getirmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda ayrılıkçı ve milliyetçi akımların yanı sıra anayasacılık hareketleri de gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin getirdiği siyasi çözülmeye karşılık olarak Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla hukuki ve idari reformlar yapılmış, anayasa hareketleri güçlenmiş, vatan ideali ortaya çıkmış ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Tanzimat'ın amaçlarından biri de padişahın mutlak yetki alanının, halk ya da onun temsilcileri karşısında değil, hükümet karşısında kısıtlanmasıdır.² Böylece Osmanlı'da saray ve padişah kendisi dışında ilk defa bir hükümet gücünü (Babialı) tanıyarak mutlak iktidarının sınırlanabileceğini kabul etmiştir. Elbette bu meşruti bir rejim değildir, bununla birlikte 1876'da meşruti bir rejimin önünü açacaktır. Arapça "şart" kelimesiyle ilişkili olan meşrutiyet kavramı, yönetim mekanizmasının sarayın tekelinden çıkarak Babialı hükümeti ve meclisle paylaşılması anlamına gelmektedir. Bu gelişme ilk bakışta demokratik bir zeminin doğuşuna yol açmış görünse de Tanzimat döneminin devlet adamları demokratik bir yönetim anlayışından uzaktırlar.³ Reformlardan asıl amaç, Batı'daki gelişmeler karşısında devletin bekasını sağlayacak önlemler almak ve modern esaslara dayalı bürokratik bir sistemin kurulmasıdır. Tanzimat bürokratları demokrasi ve cumhuriyet idealine inanmasalar da geniş toplum kesimlerinin hukuki statüsünü göz ardı ederek devletin sürekliliğinin sağlanamayacağını anlamışlardı. Bu koşullar altında önde gelen Tanzimat aydınları halk, millet (modern anlamda), milli irade, vatan gibi ideal kavramlara sıklıkla atıfta bulunmaya başladılar. Tanzimat'ın ilk döneminde devletin sözcüsü olarak padişah dışında Mustafa Reşit Paşa gibi yöneticilerin sahneye çıkması; reformların önceki dönemden daha radikal bir nitelik kazanması; halk, cumhur, efkâr-ı umumiye (kamuoyu) gibi modern terimlerin kullanılmaya başlanması önemli bir değişime işaret etmektedir. Tanzimat şairi Şinasi'nin bir kasidesinde Mustafa Reşit Paşa'dan "ahali-i fazlın Reis-i Cumhuri" diye bahsetmesi dikkat çekici bir yenilikti.⁴ İbrahim Şinasi kanun, halk, mebus, medeniyet, cumhuriyet vb. terimlerini olumlu bir anlamda kullanan ilk Osmanlıdır.

Egemenlik hakkını **tanrısal ve mutlakçı** olmaktan çıkararak **dünyevileştiren** laik bir cumhuriyeti savunmak Osmanlı'nın son döneminde gücü ancak savunucuları da yok değildi. "Halk egemenliği" fikrini ilk defa dile getiren aydınlar arasında Şinasi, Ali Suavi ve Namık Kemal bulunuyordu. Bununla birlikte bu aydınların halk egemenliği nosyonunu cumhuriyet nosyonu ile özdeşleştirdiği iddia edilemez. Çünkü onların gözünde yetkileri anayasa ile sınırlandırılmış bir saltanat idaresi halkın iradesi üzerinde yükselmeliydi. Bu nedenle avangart Tanzimat aydınlarının cumhuriyet modelinde bir yönetimden ziyade anayasal bir meşrutiyet yönetimi fikrine bağlı oldukları düşünülebilir.

Tanzimat aydınları devletin karşılaştığı sorunlara çözüm ararken Avrupa'daki gelişmeleri yakından izlemişlerdir. Tanzimat, Batı karşısında eski gücünü yitiren Osmanlı Devleti'nin, Batı'dan esinlenerek çeşitli siyasi ve sosyal reform girişimlerinde bulunduğu, sonraki dönemde de etkisini sürdüreceği özel bir dönem olarak görülebilir. Bu ferman ile Osmanlı yönetimi, Batılı devletlerin ve kendi tebaası huzurunda ilan edilen "Kavânîn-i Cedide" (Yeni Kanunlar) ile egemenliği altında yaşayan herkesin hukuki haklarını garanti altına alacağına dair birtakım güvenceler vermektedir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı'nda lafzi olarak eskinin ideallerine dönüş ve İslam şeriatına bağlılık vurgulanıyor ise de asıl amacın eskinin usulünü değiştirmek olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim Tanzimat döneminin ilerleyen safhasında Mithat Paşa'nın girişimleriyle geleneksel şer'i hukuka karşıt olarak

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 210.

³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 91.

⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 30.

Napoleon'un Code Civile'ini model alan yeni, Avrupalı ve seküler bir anayasa hazırlanmıştır. Bu girişimler öncelikle meşruti bir yönetimin önünü açmaktaydı ancak sonraki dönemde cumhuriyet fikrinin oluşumunda da rol oynayacaktı. Şunu da unutmamak gerekir ki Cumhuriyet'in temel değer ve hedefleri arasında yer alan laiklik, muasırlaşmak, halk egemenliği, millî egemenlik, millî irade gibi kavramlar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde pek çok aydının kavram repertuarında yerleşmişti. Cumhuriyet döneminde "muasır medeniyetler seviyesine çıkmak" retoriğinin semantik kökleri Cumhuriyet'in ilanından uzun zaman öncesine dayanmaktadır.

Tanzimat'ın önde gelen bürokrat-yazarlarından Ahmet Cevdet Paşa her ne kadar İslam hukuku ile Avrupa sivil hukuku arasında bir sentez girişimi olan Mecelle'yi kaleme alan ekibin başında olduğu için muhafazakâr eğilimli bir düşünür olarak nitelendirilse de Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri ısrarla savunuyordu.

Yeni Osmanlılar, özellikle Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa klasik İslam siyasi düşüncesine vâkıf olmakla birlikte parlamento, anayasa, özgürlük, eşitlik, ilerleme, vatan gibi modern Batılı kavramların ısrarlı savunucusuydular. Namık Kemal 1868'de *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar" adlı dizi yazısıyla Osmanlı'ya uygun anayasal bir hükümet modeli ortaya koymaya çalışmıştır. Bu görüşleri doğrultusunda Namık Kemal halk egemenliği ve meşveret fikrini savunmakta ancak kurulu sistemin koşullarında cumhuriyetin uygulanmasının güçlüklerine dikkat çekmektedir. Tanzimat yazarları tarafından "meşveret" ve "şura" terimleri Batılı anlamda demokrasi, halk egemenliği, parlamento (millet meclisi) ve siyasi konsensus arayışlarının meşrulaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Elbette modern Avrupa'ya özgü bu siyasi kurumlara bir İslam ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde meşruiyet kazandırmak kolay olmayacağı için bu kurumlara şer'i ve tarihsel deliller getirmek gerekiyordu. Namık Kemal meşveret usulü için İslami kaynaklara başvuruyor ve İslam'ın ilk dönemiyle ilişkilendirdiği örnekleri öne çıkarıyordu. Namık Kemal'in ideali, o dönemde Avrupa'nın birçok ülkesinde işleyen millî meclisler ve temsilî parlamenter sistemdi. Bu sistem Osmanlı Devlet örgütlenmesi için son derece kökten bir değişimi ifade ediyordu; bu nedenle özellikle gelenekçi çevrelerde tepkiyle karşılanabilirdi. Namık Kemal, çağdaşı olan birçok yenilikçi aydın gibi gelebilecek tepkileri savuşturmak istiyordu. Bu nedenle İslami terminolojide sıklıkla anılan "bi'dat" kavramına başvurdu. Bid'at, çağın getirdiği yenilikler karşısında dinin gereklerine (kural, akaid) aykırı düşmeyecek reformların yapılması işlemidir.⁵ Namık Kemal de idari örgütlenmede yapılacak değişikliklerde bid'atin zorunlu olduğunu açıklıkla belirtiyordu. Onun gözünde "meclis-i şûrâyı ümmet" talebi apaçık bir bid'at örneğiydi ancak İslam'a da aykırı değildi. Böylece Avrupalı siyasi kurumların Osmanlı Devleti'ne aktarılmasında karşılaşılabilecek en büyük engelin de (saray ve ulemanın tepkisi) bertaraf edilebileceğini düşünüyordu. Hâlbuki, "halk egemenliği" nosyonu İslam tarihinde melik, emir, şah, sultan, padişah gibi monark yöneticilerin egemenliğini sarsacak nitelikteydi. Bu nedenle Namık Kemal ve Yeni Osmanlı hareketinin diğer mensupları "halk egemenliği" ilkesini en uç noktalarına götürerek cumhuriyetin inşa edilmesi fikrinde ısrarcı olamazlardı. Başka bir deyişle halk egemenliği ilkesini meşru göstermekle beraber toplumsal ve siyasal koşullarla kayıtlı olmuş olduğunun farkındaydılar. Mutlak monarşiye muhalif bir bürokrat olan Ziya Paşa ise 7 Mart 1870'te *Hürriyet* gazetesinde "İdare-i Cumhuriye ile Hükûmet-i Şahsiyenin Farkı" başlığıyla

⁵ "Arapça'da "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen "bd'a" kökünden türeyen bid'at, "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey" anlamına gelir. İslam tarihinde peygamber zamanından sonra toplumda meydana gelen yeni gelişmeler karşısında ulemanın yeni yorumlarda bulunması girişimi de bid'at sayılabilir." Rahmi Yaran, "Bid'at", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İstanbul, 1992, s. 129. Bid'at'ın "bid'at-ı hasene" (iyi şeyler) ve "bid'at-ı seyyie" (kötü şeyler) olmak üzere iki farklı algılanışı söz konusudur.

yayımladığı makalede cumhuriyet yönetiminden olumlu bir biçimde söz etmektedir. İstibdat rejiminden farklı olarak cumhuriyette yurttaş üzerinde esaret, angarya, müsadere gibi zorlayıcı uygulamalar yoktur. Cumhuriyet yönetiminde sosyal statüsü ve konumu ne olursa olsun kimse kanunlardan daha üstün değildir; yurttaşlar hukuki bakımdan eşit ve özgür olmakla birlikte kanunlara uyarlar. Ziya Paşa, cumhuriyetin daha adaletli bir yönetim biçimi olduğuna inanmaktadır. Ancak Ziya Paşa, cumhuriyetin Osmanlı Devleti'ne ve toplum yapısına uygun bir sistem olmadığını da vurgulamaktadır. Ona göre toplumun en geniş kesimleri cumhuriyetin gerçekleşmesi için gerekli olgunluk ve koşullara sahip değildir.

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nde giderek artan sorunların ana kaynağında halkı temsil eden bir yönetimin olmayışının yattığını düşünmektedir. Çözüm olarak da halk iradesinin cisimleştiği bir yönetim biçiminin kurulmasını savunur. Bürokrasi yerine halkın egemen olduğu bir sistemde devletin de daha uzun ömürlü olacağını öne sürer.⁶ Namık Kemal, meşrutiyet görüşünü İslam'da var olduğu söylenen "meşveret" sistemiyle de kaynaştırarak, İslam'ın kendisinde meşveret olduğu için, meşrutiyet rejiminin İslam'a aykırı olamayacağını belirtmektedir. Aslında bu sav tartışmalıdır çünkü İslam'da yönetim işlerinde "meşveret" in olduğuna dair iddianın, gerçeği ne ölçüde yansıttığı tartışmalıdır. Çünkü Kur'an'da emredildiği söylenen meşveret, yönetim işlerinden tamamen ilgisiz konulara ilişkindir.⁷ Böyle de olsa, meşrutî sistemin İslam'la tezat oluşturmayacağını ileri sürülmesi, İslam'ı temel referans olarak alan çevrelerin de meşrutî sisteme taraftar olmasını kolaylaştırmıştır.

Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasal sisteminin görece çoğulcu bir idare tarzına dönüştürülmesi konusunda önemli görüşleri ileri sürmüşlerdir. Bu konudaki görüşlerden biri de Ziya Paşa'nın *Hürriyet* gazetesinde yazdığı cumhuriyetle ilgili makalesidir. Ziya Paşa, "İdare-i Cumhuriye ile Hükûmet-i Şahsiyenin Farkı" başlığını taşıyan makalesinde; cumhuriyet idaresinde padişah, imparator ve hariciye nazırı gibi görevlilerin bulunmadığını, memleketin sahibinin halkın kendisi olduğunu, halkın birkaç kişinin elinde esir olmayıp özgür olduğunu belirtmiştir. Ayrıca cumhuriyet düzeninde basının özgür olduğunu, halkın temsilcilerinden oluşan meclisin bulunduğunu, yasalar karşısında herkesin eşit olduğunu; kişisel egemenliğin hüküm sürdüğü rejimlerde ise hükümdarın despotça uygulamalarının olduğunu ve bu tür sistemlerde basın dalkavukların elinde bulunduğunu belirterek bu rejimlere örnek olarak da İran'ı, Osmanlı yönetimini, Rusya, İtalya ve Avusturya gibi ülkeleri örnek göstermiştir.⁸ Ziya Paşa monarşik/şahsi yönetim ile cumhuriyet yönetimini karşılaştırarak cumhuriyetin **olumlu yönlerine** dikkat çekmiştir: "İdare-i cumhuriyede, Padişah, İmparator, Sadr-ı azam, Hariciye Nazırı filan yoktur. Memleketin Padişahı, İmparatoru, Kralı, Sadr-ı azamı hep ahali-i memlekettir. İdare-i cumhuriyede bir nice milyon halk, birkaç şahs-ı menfaatperestin hükmü ve keyfine esir olmayıp, bay ve geda herkes hukuku hürriyetini muhafazada azadedir... İdare-i cumhuriyede bir Millet Meclisi olur. Bunun azasını ahali intihap eder. Yeni ahalinin en kıymetli malumatlı olanları seçilip bir müddet-i muayyene için aza nasbedilir ve yine ahaliden hamiyet ve malumatta serfırazı akran olan bir zat dahi yine muvakkaten bu meclisin riyasetine intihap olunur."⁹ Ziya Paşa'nın makalesi Yeni Osmanlıların modernist görüşleriyle uyumlu bir şekilde cumhuriyetin demokratik ve özgürlükçü bir sistem olduğunu vurgulamaktadır. Makale ayrıca, kişisel egemenliğin hüküm sürdüğü rejimlerin despotizm ve baskılara yol açtığını, basın da bu tür yönetimlerde dalkavukların eline geçtiğini belirtmektedir. "Ziya Paşa'nın

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 284.

⁷ A.g.e., s. 312.

⁸ Ziya Paşa, "İdare-i Cumhuriye ile Hükûmet-i Şahsiyenin Farkı", *Hürriyet*, 14 Rebiulevvel 1287/14 Haziran 1870'ten aktaran Necdet Kurdakul, *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 373-375.

⁹ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 855-856.

bu yöndeki görüşlerine rağmen Yeni Osmanlılar gerek cemiyet halindeyken gerekse dağıldıktan sonra “cumhuriyet” fikri üzerinde tutarlı bir görüş birliğine sahip olmamışlardır.”¹⁰

Bütün farklılıklarına rağmen Yeni Osmanlılar 1876 Anayasa’sını kabul etmesi için sarayı zorlayabilmişlerdir. Çoğunluğunu basın mensubu ve edebiyatçıların oluşturduğu bu zümrenin özgürlük, anayasal rejim ve temsilî sistem talepleri meşrutiyetçi bir mücadeleye ivme kazandırmıştır. Yeni Osmanlılar, Kanun-ı Esasi ile hükümdarın yetkilerini sınırlamayı, onun otorite ve nüfuzuna karşı dengeyi sağlayacak resmî bir kurum meydana getirmeyi amaçlamışlardır.¹¹

19. yüzyıl Osmanlı siyasi düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Ali Suavi de birçok modern siyasi kavramı ansiklopedik bir anlayışla ilk defa açıklayıp tartışan ve Osmanlı düşünce gündemine taşıyan bir aydındır ve demokratik yönetimi ifade eden “halk egemenliği”ni “cumhuriyet” ile eş anlamlı olarak kullanır.¹² Ali Suavi cumhuriyetin dışında tam meşruiyete sahip bir hükümetin olamayacağını belirterek **ilk kez cumhuriyet fikrini** olumlu bir biçimde andı. Osmanlı Devleti’nin başlangıçta cumhuriyete benzediğini, padişahın aşiret topluluğu tarafından seçildiğini, mutlakiyet/mutlak monarşi rejiminin sonradan oluştuğunu belirtti. Gazeteci ve yazar Ali Suavi, İslami bilgisinin yanı sıra ilerleme fikrine de derinden bağlı bir eylem adamı olarak Yeni Osmanlıların sıra dışı bir üyesiydi. O, padişah yetkilerinin milletin temsilcileri aracılığıyla millet meclisine devredilmesi düşüncesinin önde gelen bir savunucusuydu. Bu düşüncenin köklerini Tanzimat’ın başlarından itibaren yavaş yavaş filizlenmeye başlayan reform ve ıslahat teşebbüslerinde aramak doğru olacaktır. Ali Suavi Avrupa’da sürgünde bulunduğu sırada yayımladığı gazetelerde Osmanlı Devleti için önerdiği yeni siyasi sistemin çeşitli kombinasyonlarını ve bu sisteme ilişkin kavramları (Meclis-i Mebusan, meşveret, vekiller, constitution vs.) açıklıkla gündeme getirmiştir.

“Sarıklı İhtilalci” diye anılan Ali Suavi kanun yapma kuvvetinin bir kişinin (hükümdarın) elinde bulundurması durumunda rejimin adının monarşi, bir zümrenin elinde bulundurması durumunda oligarşi, toplumun tamamının elinde bulundurması durumunda ise cumhuriyet olacağını söylüyordu. Osmanlı aydınları arasında demokrasi kavramını doğrudan ilk defa kullanan Ali Suavi’dir. *Ulum Gazetesi*’nde yazdığı “Demokrasi: Hükümet-i Halk, Müsavat” başlıklı makalesinde demokrasi kavramına açıklık getirmeye çalışır.¹³ Ali Suavi’ye göre İslam’ın ilk döneminde hükümet şekli demokrasidir. Ona göre üç çeşit hükümet biçimi vardır: “Malum ki, suret-i hükümet [hükümet şekli] ya monarşi [padişahlık], ya aristokrasi [hükümet-i âyân], yahut demokrasi [hükümet-i halk, müsavat] olur. Evail-i İslam’da (İslam’ın ilk yıllarında) şekl-i hükümet demokrasi idi. Yani padişah sultan, melik yok. Müsavat var idi.”¹⁴

İslamiyet’in ilk döneminde meşveret ve müsavat’ın (eşitlik) varlığına dair kanıtlar getiren Ali Suavi’nin, gayrimeşru saydığı mutlak monarşiyi ortadan kaldırmaya ve padişahu tahtından indirmeye yönelik eylemler içine de girdiği, tarihe Çırağan Vakası diye geçen darbe girişiminin baş sorumlusu olduğu belirtilmelidir.

¹⁰ Fatih Yetim, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (2015): s. 10.

¹¹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2008, s. 174.

¹² Mümtaz’er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 93.

¹³ Ali Suavi, “Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat”, *Ulum Gazetesi*, S. 18, s. 1095’ten aktaran Mümtaz’er Türköne, a.g.e., s. 113.

¹⁴ Ali Suavi, a.g.m., aktaran Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 232.

Yeni Osmanlıların ve Jön Türklerin söylev ve yazılarında sıklıkla karşılaşılan “şura”, “meşveret” gibi kavramlar aslında siyasi terminolojilerinin yüzeysellik ve darlığını da göstermektedir. Çünkü devlet işlerinde şura/meşveret (danışma) ilkesi meşrutî monarşiye olduğu kadar cumhuriyete de özgüdür. Ali Suavi, ilk İslam hükümetlerinin şura ilkesi üzerine dayandığını belirtmekte, İslam uygarlığının zaafa düşmesinin nedeni olarak da meşveretin terk edilmesini göstermektedir.¹⁵

Mutlakîyetçi yönetim tarzına yönelik sert eleştirilerini her fırsatta dile getiren Ali Suavi, başka bir makalesinde hükümet şekilleriyle ilgili ikili bir tasnif yapmaktadır: “Bir hükümet bir şeriata bağlı olup o şeriatın tayin ettiği mertebeye kadar tasarruf eder, haddini tecavüz etmezse ona ‘hükümet-i mukayyede’ (sınırlı, kayıtlanmış hükümet) ve bazan ‘meşrûta’ (şartlı hükümet, meşrutîyet) derler. Ve eğer icra-yı tasarrufta mukayyed olmayıp istediği gibi yapmak isterse onu ‘hükümet-i mutlaka’ tesmiye ederler. (...) İslam hükümeti evâilde ‘mukayyede’ olup şeriatın tayin ettiği dereceyi tecavüz edemez idi (...) Şimdi hükümet-i Osmaniye hükümet-i mutlakadır.”¹⁶

Verdiğimiz örneklerden görüleceği gibi Tanzimat döneminde meclis-i mebusan, demokrasi ve cumhuriyet tartışmaları düşünce gündemini belirlemeye başlamıştır. Saray ve padişahın sınırsız yetkileri tartışmaya açılmış, mutlak monarşi örneği olarak nitelenen istibdat rejimi eleştirilmeye başlanmıştır. Tanzimat aydınlarının asıl referans çerçeveleri modern Avrupa devletiydi. Ancak meşrutîyet krizini aşma kaygısıyla insiyaki olarak Batılı sosyo-politik yapıları İslam’a uygun hâle getirme çabasına giriştiler. Bu dönem aydınlarının zihinsel evreninde bilgi, eğitim, toplumsal kurumlar, siyaset ve ekonomi gündemi esas itibarıyla Batılılaşmacı bir karakter gösterdi. Bu referans çerçevelerinin amacı Batı’nın sosyo-politik yapılarını İslam kültürüne uygun hâle getirmek ve geleneksel referansları modern devletin temel ilkeleriyle sentezlemektir.

Yeni Osmanlılar Batı’nın siyasi ve toplumsal düzenini Osmanlı toplumuna uyarlamaya çalışmışlardır. Meşrutîyet kavramı, diğer birçok siyasi kavram gibi Osmanlı aydınlarına Fransa’dan gelmiştir. Yeni Osmanlıları ve ardılları olan Jön Türkleri ve İttihatçıları en çok etkileyen düşünürlerden biri Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi siyasi düşünürlerdi. Rousseau’nun *Contract Social* (Toplum Sözleşmesi) adlı eseri “cumhuriyet” düşüncesinin esin kaynağıydı. Bu eserin kısmi de olsa Osmanlı çevirisini ilk kez Ahmed Mithat Efendi yapmıştı. Ancak Yeni Osmanlı aydınları bile giderek güçlenen bürokrasiye karşı çıkarken bir kurum olarak sarayı, padişahı ve dini devletin bekası adına önemli dayanak noktaları olarak görmeyi sürdürdüler. Sonuçta Yeni Osmanlılar Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceğini İslam kültürüyle Batı kültürünün sentezinde görmelerine karşın, Avrupa’daki siyasi ve entelektüel faaliyetlerin dışında kaldılar. Böylece cumhuriyet düşüncesi de rüşeym aşamasından filizlenme aşamasına bile geçemedi.

Modern tarihte cumhuriyet rejimi ilk defa 1789 Fransız Devrimi’nin bir sonucu olarak 1792’de monarşik rejim yerine uygulanmaya başlanmıştır. Devrimin tüm dünyaya yaydığı özgürlük, eşitlik, ulus, halk, yurttaşlık, adalet, parlamento gibi kavramlar zamanla Osmanlı İmparatorluğu’na da ulaşmıştı. İlk defa Şinasi’nin metinlerinde görülen bu kavramlar Ziya Paşa, Ali Suavi, Namık Kemal gibi aydınlar tarafından da işlenmeye başlandı. Bu aydınlar parlamento ve anayasa tarafından dengelenen bir siyasi sistem içinde saltanat gücü sınırlanmış, meşrutî bir sistem talep ediyorlardı. Henüz bu dönemlerde ve daha sonralarında da “cumhuriyet” idaresi düşünülüyordu.¹⁷

¹⁵ Türköne, a.g.e., s. 108.

¹⁶ “Usûl-i Meşveret”, *Le Muhbir*, nr. 27, 20 Zilkade 1285/14 Mart 1868, s. 1’den aktaran İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

¹⁷ Hüseyin Çelik, a.g.e., s. 193.

Yeni Osmanlılar, Avrupalı tarzdaki temsili ve anayasal hükümete dayalı siyasi düşüncelerini Kur'an ayetlerine ve İslami kavramlara dayandırarak meşrulaştırmışlardır. Adalet, bi'at (itaat tarzı), icma-i ümmet (umumi konsensus) ve meşveret (istişare) gibi kavramları sıkça kullanmışlardır. Yeni Osmanlılar sadece siyaset teorisi açısından değil, fıkhi yönlerden de İslami düşüncelerle ilgilenmişlerdir. İslami kavramları kullanarak liberal siyaset teorisinin temel fikirlerini yaymayı amaçlamışlardır. Bu, sadece eski kavramları yeni fikirleri ifade etmek için kullanmaktan ibaret değildir, aynı zamanda İslami hükümler açısından reformların meşru olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır. Yeni Osmanlıların meşrutî hükümet fikri İslam'ın zorunlu bir esası olmasından kaynaklanmıştır.¹⁸ Bu düşünceler Osmanlı aydınlarını ve siyaset anlayışlarını uzun süre etkilemiştir. Yeni Osmanlılar, siyasi fikirlerini açıkladıkları yazılarında İslam siyaset teorisinin temel kavramlarının yanı sıra Batılı liberal siyaset teorisinin temel kavramlarına da geniş ölçüde başvurmuşlardır. Örneğin meclis (parlement), anayasa (constitution), hürriyet (liberté), millet (nation), şura (conseil), meşveret (consultation) gibi terimler Yeni Osmanlıların metinlerinde sıklıkla geçmektedir. Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın devlet adamlarından farklı olarak sadece siyasal teori açısından değil, fıkhi yönlerden de İslami düşüncenin çeşitli alanlarıyla derinden ilgilenmişlerdir. Bu noktada asıl sorulması gereken soru Yeni Osmanlıların siyasi düşüncelerine temel teşkil eden entelektüel referans çerçevelerinin ne olduğundan ziyade pragmatik hedeflerinin ne olduğudur. İslam fıkhdaki kıyas yönteminden yararlanırken, Batılı tarzda yapılacak yapısal nitelikteki idari düzenlemelerin İslami hükümler açısından da meşru olduğunu kanıtlamaya çalıştılar. Şerif Mardin'e göre Yeni Osmanlıların meşrutî hükümet konusundaki düşüncelerinin dayanağı, bu hükümet biçiminin İslam'ın zorunlu bir esası olmasından kaynaklanmasıydı.¹⁹ Reformist düşüncelerini İslami meşruiyet çerçevesinde ele almaları, Osmanlı aydınlarını ve siyaset anlayışlarını uzun süre etkilemiştir. Hatta bu etki Millî Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi'ndeki müzakerelerde de kendisini göstermiştir. Batılı kurumların yapılandırılması girişiminde ayet, hadis ve fıkıh gibi İslami kaynaklara başvurulması Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde geçerli olan siyaset anlayışında bir sürekliliğin işaretidir.²⁰

Yeni Osmanlıların siyasi mirasını devralan Jön Türklerin siyasi düşünceleri daha radikal boyutlar kazanmıştır. Bunda Kanun-u Esasi'yi geçersiz kılarak mutlak monarşiyi yeniden II. Abdülhamit yönetiminin ve ona duyulan öfkenin kuşkusuz büyük payı vardı. II. Abdülhamit döneminde Balkanlarda giderek artan çözülme, basın-yayın organları ve siyasi düşünce üzerindeki ağır baskılar aydınlar ve bazı ordu mensupları arasında monarşik düzene karşı ihtilalci düşünceleri ivmelendiren etkenler arasında bulunuyordu. II. Abdülhamit'in uzun süren saltanatı döneminde sorunların birikimsel olarak artması basın üzerinde sansür uygulamalarını beraberinde getirdi. Devlet ve hükümet etme şekilleri ile ilgili şu kelimelerin kullanılması yasaklanmıştı: Adalet, anarşi, avam (halk), beynelmilel, cemiyet, cumhuriyet, Darvinizm, demokrat, diktatör, hak, hal' (tahttan indirmek), hürriyet, ihtilal, inkıraz (yıkılma), inkılap (reform), irtica (gericilik), istibdat (baskı), isyan, Kanun-i Esasi, klik (hizip), konservatör (tutucu), Meclis-i Ayan, Meclis-i Umumi, memorandum, mutlakiyet, müsavat (eşitlik), nihilist (yıkıcı), obstrüksiyon (engelleme), oportünist (fırsatçı), oligarşi, radikal, sosyalizm, Şura-yı Devlet, Şura-yı Ümmet, vatan, zulüm...²¹

¹⁸ Fatih Yetim, a.g.m., s. 11.

¹⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 95, 320, 329, 450 vd.

²⁰ Fahri Yetim, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (2015): s. 11.

²¹ Yasaklı diğer kelimeler için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY, 2003, s. 350.

Sarayın bütün bu sansür ve yasaklama çabalarına rağmen, 1898 yılında Jön Türklerin yurt dışı yayın organlarından biri olan *Osmanlı* gazetesinde “idare-i cumhuriye” deyiminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Cumhuriyetten, “idare-i müstebide”nin zıddı olarak gösterilmek suretiyle bahsedilmekte ancak bunun Türkiye’de uygulama imkânı hakkında herhangi bir yorum yapılmamaktadır.²² Dr. Abdullah Cevdet’in Cenevre ve Kahire’de yayımladığı *İctihad* dergisi II. Abdülhamit’in mutlakiyetçi rejimine yönelik sert eleştiriler yöneltirken, daha sonraki yıllarda aşırı Batılılaşma çabalarına ve Cumhuriyet devrimlerine esin kaynağı oluşturacak olan laiklik, Latin harflerine geçiş ve kadın hakları gibi temaları açıklıkla dile getirmiştir.²³ Abdullah Cevdet, Cumhuriyet’in ilan edilmesinden uzun yıllar önce “idare-yi cumhuriye”yi (cumhuriyet idaresini) “en meşru şekl-i hükümet” olarak gören az sayıda Osmanlı aydınları arasında yer almaktadır.²⁴

Dr. Abdullah Cevdet’in V. Alfieri’nin *İstibdad* adlı kitabını çevirmesi II. Abdülhamit yönetimine duyduğu nefretin bir göstergesi sayılabilir. Bu kitap sıradan bir çeviri değildir, Abdullah Cevdet kitaba monarşik rejimle ilgili kendi görüşlerini de yansıtmıştır: “Alfieri’nin din-i Muhammediyeyi istibdada müsait görmesi musib değildir. Çünkü zaman-ı saadette teessüs eden hükümet-i İslâmiyenin şekl-i idaresi Cumhuriyet ve hem de gayet hürriyetperver bir Cumhuriyet idi. Fakat sonraları o esas-ı adalet bozuldu. Hilâfet verasete rabt edildi. Ahkâm-ı şer’ unutuldu. Bâb-ı İctihad kapatıldı. Kavanin-i şer’iyye icra edilmez oldu. Halifeler, Sultanlar, hilâfet nâmına cinayetler, İslâmiyet nâmına tahakkümler, taaddiler irtikab ettiler. Gerek mazinin gerek halin hükümât-ı İslâmiyesindeki istibdadlarda dinin dahli yoktur.”²⁵

Dr. Abdullah Cevdet hükümet şekilleri üzerine de görüşlerini açıklıkla ifade etmektedir: “Meşrutiyet, cumhuriyet, otokrasiya (hodfermaî, hükümet-i mutlaka), bunlar hep etiketlerden, yâni şişe üzerine yapıştırılan yaftalardan ibarettir. İş şişenin içindekidir. Şişenin muhtevası bir ve aynı şey kaldıkça şişenin üzerindeki yaftayı istediğiniz kadar tebdil ve tezyin edin bir hükmü yoktur. Hürriyet-i fikr, hürriyet-i vicdan, ferollerin ve zümrelerin hürriyeti, refahı, istiklâli, inkişâfı hangi nehc (régime) ile daha iyi temin olunursa ben o nehc-i idarenin, o şekl-i hükümetin taraftarıyım.”²⁶

Jön Türklerin etkili liderlerinden olan Ahmet Rıza Bey’in mutlak monarşi konusundaki düşünceleri de Dr. Abdullah Cevdet’ininkiyle paralel niteliktedir. Saray hükümetinin meşruiyeti konusunda, biat töreninin padişahın seçimle iş başına getirilmesi anlamına geldiğini ve biat eden halkın aynı zamanda padişahı hal’etme hakkının da olacağını ifade etmektedir.²⁷ Öncelikle bu görüşlerin cumhuriyetçi olmaktan ziyade meşrutiyetçi nitelikte olduğunu belirtmeliyiz. Jön Türklerin iktidarı ele geçirdikleri II. Meşrutiyet yıllarında cumhuriyet düşüncesi yeterince tartışılmamış, hatta bu fikre uzak durulmuştur. Bunun arka planında, Jön Türklerin ele geçirmiş oldukları kendi iktidar konumlarını koruma kaygısının yattığı düşünülebilir. Örneğin Meşrutiyet’in ilk yıllarında Dr. Abdullah Cevdet Osmanlı hanedanını ve bu hanedanın meşruiyetini sorgulayan yazılar kaleme almasına rağmen daha sonraki dönemde cumhuriyetçi görüşlerini dillendirmekten geri durmuştur. Bunun bir nedeni Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu karmaşık siyasal koşullar olsa da önemli bir başka nedeni de Osmanlı aydınının temel sorusunun “Nasıl bir devlet?” olmayıp, “Bu devlet

²² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 167.

²³ Yunus Emre Tansu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4/1 (2018): s. 118.

²⁴ Bkz. Abdullah Cevdet, *Hadd-i Te’ dîb*, Paris, 26 Kânûn-i Sâni 1903.

²⁵ V. Alfieri, *İstibdad*, Matbaa-i İctihad, Kahire, 1909, s. 115’ten aktaran M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s. 138.

²⁶ Hanioğlu, a.g.e, s. 306

²⁷ Mardin, a.g.e., s. 190.

nasıl kurtulur?" olmasıdır.²⁸ Sorun ortaya bu şekilde konulunca ilkeler yerini pragmatik davranışlara bırakmaktadır.

Millî Mücadele Türkiye’de siyasal dönüşümün önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde meydana gelen gelişmeler, İstanbul’daki merkezî iktidar ile Anadolu hareketinin çift başlı yönetimi, Anadolu’nun giderek İstanbul’dan bağımsızlaşması ve yeni bir iktidar merkezi olarak ortaya çıkması, egemenlik anlayışındaki radikal değişim, egemenliğin millete ait olduğunun kabulü gibi gelişmeler Türkiye’de Cumhuriyet’e giden koşulların zeminini oluşturmuştur. Cumhuriyet’in fiilen kurulabilmesi için öncelikle meclis kararıyla saltanatın kaldırılması gerekecektir. “Amacını saltanat ile hilafetin korunması ve işgal altındaki vatan topraklarının kurtarılması şeklinde tanımlayıp kendisini geçici bir meclis olarak göstermesine rağmen”,²⁹ saltanatın sonlandırılmasını sağladığı için Birinci Meclis Cumhuriyet’e geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Millî Mücadele, millî egemenlik üzerine özgün tartışmaların yürütüldüğü bir dönemdir. I. BMM’nin aldığı belki de en önemli karar budur.

Son Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından 28 Ocak 1920’de Misak-ı Millî’nin (Ulusal Ant) kabul edilmesi saltanat rejiminin son bulması ve cumhuriyete giden yolun inşa edilmesi sürecinde önemli bir kilometre taşıdır. Misak-ı Millî metni Mustafa Kemal’in Erzurum ve Sivas Kongrelerinde oluşturduğu düşünceleri ve alınan kararların uzantısı niteliğindedir: “Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi (Meclisi Mebusan) üyeleri, devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için katlanabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere eksiksiz uyulmasıyla sağlanabileceğini ve bu ilkeler dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve toplumunun varlığının sürdürülmesinin olanak dışı bulunduğunu kabul ederek...”³⁰ Misak-ı Millî yasama organının meşruiyetini garanti altına alarak Cumhuriyet’in temellerini atmıştır. Bugünkü Türkiye’nin sınırları da bu belgeye göre çizilmiştir.

Cumhuriyet’e giden sürecin lokomotifi niteliğindeki Birinci Büyük Millet Meclisi, egemenliğin millî formunun padişah iradesinden üstün kıldığı için büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Bunun yanı sıra Birinci Meclis’in kapatılmasının hemen ardından Cumhuriyet’in resmen ilan edildiği İkinci Meclis (Türkiye Büyük Millet Meclisi) de yeni devletin kurulmasına katkıda bulunması ve millî egemenlik anlayışının tahkim edilmesi bakımından önem arz etmektedir. İrade-i seniyye’den³¹ irade-i milliye’ye geçişin temelleri Millî Mücadele döneminde atılmıştır. Padişahın iradesi yerine milletin temsilcisi vasfını taşıyan meclisin iradesinin ortaya konması siyasal birtakım yenilikleri de gerekli kılmıştır. Millî iradenin modern anlamda gerçekleşmesi ancak seçimle mümkündür. 1908 II. Meşrutiyet deneyimi bu açıdan önemli bir deneyim olmuştur. Ancak Türk siyasal hayatında köklü bir değişikliğin pratiğe dönüşmesi saltanatın sonlandırıldığı Birinci Meclis ve Cumhuriyet’in ilan edildiği İkinci Meclis döneminde sağlanmıştır. Millî mücadele döneminde millî egemenlik ilkesinin

²⁸ Osman Demirbaş, “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 8 (2005): s. 57.

²⁹ Hazan Güler Sarı, “Siyasal Alanda Kavramsal Değişimin İzleri: Birinci Meclis ile İkinci Meclis Tutanakları Özelinde Bir Söylem Analizi”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 58 (2020): s. 140.

³⁰ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, t.y., s. 25.

³¹ “Arapça bir kelime olan irâde ‘dileme, isteme; meram, emir, ferman’ manalarını taşır. İrade-i seniyye ise ‘padişah emri’ anlamına gelmekte, sözlü ve yazılı olarak ikiye ayrılmaktadır. Sözlü irâde-i seniyye, padişahın sadrazama bizzat tebliğ ettiği emir karşılığı kullanılan bir tabirdir. Osmanlı diplomatiğinde irâde-i seniyye veya çok defa kullanıldığı gibi kısaca irade sözüyle özel bir belge türü kastedilmektedir. Bu da padişahın emrinin Mâbeyn-i Hümayun başkâtibi tarafından sadrazama bildirildiği belgedir.” Mübahat S. Kütükoğlu, “İrade-i Seniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Cilt: 22, 2000, s. 391.

benimsenerek millî iradeyi egemen kılma girişimi anayasal ve yasal çerçevede de taçlandırılmıştır. 1921 Anayasasında “egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ifadesinin yer alması millet iradesine yaptığı vurgu ile Cumhuriyet’in sonraki dönemi için de -en azından şeklen- bağlayıcı olmuştur.

Sonuç

Cumhuriyet kavramının geç Osmanlı düşüncesine girişi 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ağır sorunlarla, ciddi çözülme riskleriyle karşı karşıyadır. Bu durum birçok aydının devletin yapısında radikal değişiklikler yapma gerekliliği üzerine düşünmelerine yol açmıştır. Osmanlı aydınları Batı’da doğan yeni düşünce akımlarını takip etmeye başlamışlar ve bu akımların Osmanlı toplumunda da uygulanabileceğini düşünmüşlerdir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler özellikle Aydınlanma düşüncesinden, Fransız Devrimi’nden ve onun getirdiği cumhuriyet rejiminden etkilenmişlerdir. Bu etkilenmeyle birlikte Osmanlı aydınları arasında da anayasal düzen, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimi fikri gelişmiştir. Kanun-u Esasi ve I. Meşrutiyet’in ilanı Osmanlı tarihi açısından bir ilk örnektir ancak kısa ömürlü olmuştur. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı Türkiye’nin siyasal yaşamında daha kalıcı etkiler bırakacaktır. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal düzenin kurulduğu dönemdir. Ancak cumhuriyet fikri bu dönemde yeterince yaygınlaşmamıştır. Cumhuriyet fikrinin kökleşmesi için Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması gerekmektedir. 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte cumhuriyet rejimi de resmî olarak benimsenmiştir. Bundan sonra cumhuriyetçilik Türkiye’nin temel siyasi ideolojisi hâline gelmiştir. Meşrutiyet ve cumhuriyet kavramları Türkiye’nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Geç Osmanlı düşüncesinde cumhuriyet kavramı, Batı devletlerinde görülen demokratik ve laik yönetim biçimlerinin Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlanmasıyla ilişkilendirilmiştir. Devletlü aydınlar Osmanlı Devleti’nin sultanlık sisteminden vazgeçerek bir cumhuriyet kurması gerektiğini savunmuşlardır.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nde çeşitli reform hareketleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Tanzimat hareketidir. Bu hareketle Osmanlı Devleti’nde modernleşme çabaları başlamış; ordu, adalet, ekonomi, eğitim gibi birçok alanda reformlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde meşrutiyet ve cumhuriyet düşüncesi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanının ardından reformist aydınlar Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabalarına öncülük etmişlerdir.

Sonuç olarak, cumhuriyet kavramı geç Osmanlı düşüncesine, modernleşme ve Batı’nın etkisiyle birlikte girmiştir. Bu dönemde Osmanlı aydınları anayasal ve parlamenter bir sistemin Osmanlı İmparatorluğu’nun sorunlarını çözebilecek bir yönetim biçimi olduğunu düşünmüşler ve bu fikri topluma yayma çabası içine girmişlerdir. Bununla birlikte anayasal ve parlamenter bir düzenin Türkiye’nin sorunlarını çözmeye, sivil özgürlüklerin garanti alınmasına yetmeyeceği açıkça görülecektir. Bu çerçevede Türkiye’de modernleşmenin önemli parametreleri olan çağdaşlaşma, demokratikleşme, anayasal sistem, meşrutiyet ve cumhuriyet süreçleri ilkesel olmaktan ziyade pragmatik bir çerçevede yürütülmüştür.

Cumhuriyet, insanların tebaa olmaktan çıkarak birey ve yurttaş adı altında ve doğal eşitlik ekseninde örgütlendikleri, yalnızca imtiyazlı bir sınıfı değil, tüm yurttaşları temsil eden bir siyasal yönetim biçimi olarak savunulmuştur. Ancak diğer yönetim biçimlerinin olduğu gibi cumhuriyetin de uygulamasında sayısız sorun ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet’in 100. yılını geride bıraktığımız bugün cumhuriyetin mirası, kazanımları, kayıpları ve tahribatı üzerinde yeniden ciddi biçimde düşünmek gerekiyor.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet. *Hadd-i Te'dib*. Paris, 26 Kânûn-i Sâni 1903.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.
- Çelik, Hüseyin. *Ali Suavi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Demirbaş, Osman. "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 8 (2005): 31-60.
- Ezherli, İhsan. *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, t.y..
- Güler Sarı, Hazan. "Siyasal Alanda Kavramsal Değişimin İzleri: Birinci Meclis ile İkinci Meclis Tutanakları Özelinde Bir Söylem Analizi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 58 (2020): 129-150.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- Hayta, Necdet ve Uğur Ünal. *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2008.
- Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001. Kurdakul, Necdet. *Tanzimat Dönemi Basınında Siyasal ve Anayasal Fikir Hareketleri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kütükoğlu, Mübahat S.. "İrâde-i Seniyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, Cilt: 22, 2000.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Sungu, İhsan. "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar". *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.
- Tansu, Yunus Emre. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıcı Düşünce Çerçevesinde Dr. Abdullah Cevdet ve İctihad Dergisi". *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 4/1 (2018): 113-142.
- Türköne, Mümtaz'er. *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 6, İstanbul, 1992.
- Yetim, Fatih. "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (2015): 1-18.